

Ávósok az üvegpalotában

Összefoglalás:

Tanulmányomban arra kerestem választ, hogy Magyarország csatlakozása az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez milyen előzményeket követően és milyen feltételek teljesülése nyomán következett be. A Külügyminisztérium iratanyagait, valamint az Állambiztonsági Levéltár vonatkozó dokumentumait áttekintve vált nyilvánvalóvá, hogy a titkosszolgálatok rendkívül fontos, olykor éppen döntő szerepet játszottak a csatlakozás folyamatának előkészítésében, koordinálásában, végrehajtásában; szerepük pedig az ENSZ-tagság létrejötte után nem csökkent, hanem drámaian megnövekedett. Ehhez természetesen nagymértékben hozzájárult, hogy az 1956-os forradalom során az ENSZ jelentősége rendkívülivé vált, de a magyar delegációban működő titkosszolgák a magyar képviselő hazarendelése nyomán stratégiai helyzetbe kerültek, és nem kis mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a világszervezet cselekvésképtelennek bizonyult a döntő napokban. Hogy ebben miképpen találtak partnerekre a forradalmat követő időben az ENSZ-ben, és a világszervezet különféle akciói mennyire voltak eredendően hiábavalóak, azt már az ENSZ Levéltárának dokumentumai alapján kívántam rekonstruálni.

Kulcsszavak:

ENSZ, ÁVH, hidegháború, 1956-os forradalom, nemzetközi bürokrácia

A magyarországi sztálinizmus történetének ismeretében talán nem az a meglepő, hogy az Államvédelmi Hatóság emberei miként is jutottak az ENSZ székhelyéül szolgáló New York-i felhőkarcolóba, hanem az szolgálhat meglepetésekkel, hogy egyáltalán diplomaták is helyet kaphattak közöttük. Hiszen ez aligha tűnt magától értetődőnek az ötvenes évek első felében, bár fontos hozzátenni, hogy éppen a hidegháború természetéből adódóan ez az eljárás egyoldalúnak sem nevezhető. Hiszen a folyamatosan éleződő politikai feszültségek közepette,

az ellenségeskedő nagyhatalmak konfliktusai által generált feszültségben mégiscsak New York volt az a helyszín, ahol képviselőik közvetlenül és rendszeresen találkozhattak, akár kapcsolatot is tarthattak, és közben fogást kereshettek egymáson. És mindaz, ami a színpalak előtt történt, szinte rituálisnak és érdektelennek tűnhet ahhoz képest, ami a színpalak mögött zajlott. Amit sokszor csak sejtenünk lehet.

Hosszú éveken keresztül az FBI irodát tartott fenn az üvegalotában, az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság (Un-American Activities Committee) pedig számos baloldali, fiatal amerikait talált gyanúsaknak, és tiltotta el őket a nemzetközi szervezet szolgálatától. Az ENSZ létrejöttében döntő szerepet játszó Alger Hiss¹ sorsa ugyancsak pontos példája a titkokkal és titkosszolgálatokkal gazdag politikai manőverek időszakának, és a zseniális jogász, az Alapokmányt másokkal együtt kidolgozó Abraham Feller² tragikus, korai halála is számos kérdést vet fel.

Hogy a szovjet „rezidentúra” milyen sikeresen működött a világszervezetben, az nem sokkal később napvilágra került,³ és feltehetően a kortársak számára is egyértelmű volt, hogy a Moszkvából irányított delegáció java legalábbis kettős kötődésű,⁴ és ez feltehetően nemcsak a szovjet ENSZ-képviselőkre vonatkozott, de a titkárság más kelet-európai tagjaira is. Olykor titkosszolgálatok együttműködéséről is szó lehetett, hiszen az ENSZ létrejöttét megelőző világháborúban ezek szerepe a németekkel szembeni ellenállás szervezésében éppolyan alapvető volt, mint a létfontosságú információk megosztása.

Magyarország több kísérletet tett az ENSZ-tagság megszerzésére, ezek a hidegháború dinamikájának megfelelően vallottak kudarcot, egészen a Sztálin halálát követő enyhülésig, amikor újabb nagyhatalmi alkudozások részeként elképzelhetővé vált a világszervezetbe való bekerülés.

New York persze különleges terepnek bizonyult, hiszen ebben az időben az Egyesült Államok volt a kommunizmus „főellensége”, s a Magyar Népköztársaság washingtoni képviselőjén működött az egyik legfontosabb hírszerzési köz-

- 1 Alger Hiss (1904–1996) amerikai politikus, a külügyminisztérium munkatársa, aki fontos szerepet játszott az ENSZ létrejötte idején, később a szovjetek javára történő kémkedés vádjával bíróság elé állították.
- 2 Abraham Feller (1904–1952) jogász, az ENSZ főtitkárának tanácsadója, kommunista kapcsolatokkal vádolták, aminek nyomán – feltehetően – öngyilkosságot követett el.
- 3 Arkagyij Sevcsenko ENSZ-főtitkárhelyettes írta meg *Breaking with Moscow* című könyvében a szovjet ENSZ-stratégia sajátosságait, mégpedig „belülről”, lásd Shevchenko 1985.
- 4 A KGB-tisztek New Yorkban laktak, jól beszéltek angolul, és eleven társasági életet éltek. Az egyszerűbb alkalmazottakat pedig buszon szállították az üvegalotába Long Island-i szállásukról, Glen Clove-ból. Héderváry Klára közlése, 2002. január 9.

pont, ide kerültek a legképzettebb és legelszántabb ávósok.⁵ A titkosszolgálat állománya az 1950-es években nyolc fő volt, a rezidens négy operatív beosztottal dolgozott, továbbá egy rejtjelező vevőrádióssal, egy gépirónóval és egy sofőrrel. A konspiráció feltételeinek megfelelően a „rezidentúra tagjai egymásról sem tudnak”, bár közülük többen is a Szovjetunióban végeztek, de azt követően többféle „fedésben” kerültek állomáshelyükre.⁶ A washingtoni operatív beosztottak között a magyarországi politikai és szellemi életben később fontos szerepet játszó titkosszolgák is felbukkannak: egyebek mellett Várkonyi Péter⁷ és Eörsi Gyula,⁸ utóbbi olykor a rejtjelező szoba biztonságára is felügyelt, bár feltűnést keltett „bizonyos dolgok” (feltehetően érzékeny adatok) iránt mutatott „túlzott érdeklődésével”.⁹

A Külügyminisztériumból végül Szarka Károly (eredeti szakmáját tekintve: vasesztergályos, a sztálinista gyorstalpalónak tekinthető Külügyi Akadémia sikeres diákja) kapta azt a feladatot, hogy Magyarországot Washingtonban képviselje, s alig volt harmincéves 1953-ban, amikor megfigyelőként részt vehetett az ENSZ Közgyűlésén. New York-i megbízatása előtt alapos tájékoztatásban részesült a magyar titkosszolgálat tevékenységéről, s ezen belül a washingtoni képviseleten működő rezidentúráról.¹⁰ Ekkor már segítségét is kérték „a mi vona-

- 5 A Hírszerzési Osztály az ÁVH-n belül csak 1952-ben létesült (Farkas Vladimir vezetésével), ezt követően épült ki az egész rendszer. Lásd: Tóth 2011. Köszönöm Szekér Nórának, hogy felhívta rá a figyelmemet. A hírszerzés és elhárítás 1956-ig az Államvédelmi Hatósághoz tartozott. Az „ávó” kifejezés az Államvédelmi Osztályra utal (az ÁVH elődjére), írásomban általános terminusként használok, mindazokra vonatkoztatva, akik ennek az intézménynek tagjai voltak, és később – az intézmény nevének változása után – más szervezeten belül azért ugyancsak „ávósok” maradtak.
- 6 Így például Fehér Sándor av. őrnagy elhárítóiskolát végzett a Szovjetunióban, míg Loránd György ott született. A dokumentumokban szó van Szigeti (Schönwiesner) Károlyról, aki „speciális hírszerző-kiképzésben” részesült, és feltehetően azonos a későbbi külügyi tisztviselővel. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest, a továbbiakban: ÁBTL): 3.2.6. OL-11/I. A washingtoni rezidentúráról és az Egyesült Államokban folytatott magyar hírszerzésről bővebben lásd: Pál 2025 és Palasik 2011.
- 7 Várkonyi Péter (1931–2008): újságíró, politikus, később külügyminiszter. ÁBTL: 3.2.6. OL-11/I.
- 8 Eörsi Gyula (1922–1992): jogász, washingtoni konzul, a Rákosi- és Kádár-rendszer jogalkalmazásának szakembere, később tudományos pályát is befut. ÁBTL: 3.2.6. OL-11/IV. A.
- 9 Az állambiztonsági munkatársak panaszbejelentést is tettek. ÁBTL: 3.2.6. OL-11/IV. A.
- 10 A rezidentúra a titkosszolgálati központot jelenti, amelyet a rezidens vezet, és minden esetben „fedésben” (általában diplomáciai képviseleten) működik. Bécsben 1950-ben jött létre az első rezidentúra, 1956-ig 10 további rezidentúra alakult, összesen 62 fővel. Lásd: Baráth–Gecsényi 2015, 42.

lunkon történő feladatok elvégzéséhez”¹¹ – mint Ikladi Lajos államvédelmi százados feljegyzésében írta –, s ennek során képet alkothatott arról is, hogy a különféle szakosított szervezetekhez már korábban delegált magyar ENSZ-megfigyelők voltaképpen titkosszolgák, akik „mint hivatalos küldöttek vannak jelen”,¹² de elsősorban az államvédelem alkalmazottai.

A külügy és az ávó közötti hierarchia már ekkor egyértelmű volt,¹³ így például egy ávós tiszt 1952-ben arra tett javaslatot, hogy a Közgyűlésre – látogatóként – „ne a követ menjen, hanem közülünk valaki,” s így is lett.¹⁴ A csatlakozási tárgyalások megkezdése előtt tehát a magyar politika számára a világszervezet elsősorban nem diplomáciai fórum volt, sem Magyarország megkésett esélye a nemzetközi közösségbe való érdemi bekapcsolódásra, hanem hírszerzési lehetőség, ennek nyomán pedig diverziós vagy ennél is baljósabb tevékenység (adott esetben erőszakos hazahozatal vagy akár tervezett merényletek) ugródeszkája.¹⁵

New Yorkban magyar konzulátus működött, kisebb létszámmal, mint a washingtoni képviselet, diplomáciai „fedésben” dolgozó hírszerzőkkel, mások mellett Pusztai Imrével és Nagy Jánossal.¹⁶ A könnyen áttekinthető Washington-hoz képest (ahol az FBI számára nem jelentett gondot az „ellenséges” diplomaták követése és megfigyelése), New York igazi metropolisz volt, nehezen átlátható, és különféle konspirációs feladatok elvégzésére kiválóan alkalmas. ENSZ-tagság híján azonban az ávó hírszerzési és egyéb lehetőségei korlátozottak voltak, és bár a diplomáciai védelemben működő ávósokkal szemben az „UN-alkalmazottak letartóztathatóak” – mint egy jelentésben elemezték az előnyöket és hátrányokat –, ugyanakkor a rendőrség nem léphetett a világszervezet épületébe, s az

11 1953. augusztus 2. Feljegyzés Szarka Károly kiutazásakor, tájékoztatás a rezidentúráról. ÁBTL: 3.2.6. OL-11/I. (A dossziében orosz nyelvű iratok is szerepelnek.)

12 ÁBTL: 3.2.6. OL-11/I. Ikladi Lajosról lásd Gyarmati–Palasik 2013, 259–260.

13 Erre utal *Hungary and the Superpowers* című könyvében Radványi János (1922–2016), korábban maga is a titkosszolgálat tisztje, majd külügyi tisztviselő, 1962-től a washingtoni követség ügyvivője, később politikai menedékjogot kért az Egyesült Államokban. Visszaemlékezései szerint a különféle titkosszolgálatok mellett, amelyek a külképviseleteken működtek, a külügyi munkatársak súlya kisebb volt. Radványi 1972, 98. Ugyanezt támasztják alá a levéltári iratok.

14 ÁBTL: 3.2.6. OL-11/I.

15 Olykor nem is egy, hanem több titkosszolgálat is jelen volt a képviseleten, így egy 1955-ös jelentés éles konfliktust tárt fel a katonai elhárítás „Csapó” fedőnevű munkatársa és a „Péter Gábor-klikk” között, ami nyilván az ávósokat jelentette. Éles bírálatával azonban dekonspirálta a rezidentúrát, amint a dokumentumban olvasható. ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/XII.

16 ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII.

itt dolgozók „laissez passer” útlevelet kaphattak, továbbá „széles körű, ellenőrizetlen kapcsolatokat létesíthetnek”,¹⁷ ami ugyancsak vonzónak tűnt.

Már a megfigyelői státusz megadása nyomán örömmel jelentették a New Yorkban működő titkosszolgák Budapestre, hogy „minden lehetőség biztosítva van részünkre”, a küldöttség összeállítására ugyancsak az ávósok tettek javaslatot: „külügyi beosztottak” helyett kollégákat küldjenek, kérték, hiszen „a rezidentúra szempontjából fontos, hogy lehetőleg minél többen New Yorkban tartózkodjanak”.¹⁸

Amikor 1954 elején Tatár István, fedésben dolgozó ávós tiszt felkereste az ENSZ protokollosztályát, hogy érdeklődjön a megfigyelői státusszal kapcsolatos lehetőségekről,¹⁹ meglátogatta a titkárságon dolgozó, magyar származású Hámmori Lászlót.²⁰ Tatár „behálózási utasítással” érkezett, ennek alkalma pedig Hámmori Magyarországon élő nagybátyja volt, akinek „kitelepítési problémájával”, vagyis kivándorlásának lehetőségével a magyar hatóságok hajlandóak voltak foglalkozni, bizonyos szívességekért cserébe. Hámmori 1947. október 1. óta dolgozott a világszervezet titkárságán, az ávósoktól a „Bertalan” kódnevet kapta, és mivel magyar útlevele volt, a világszervezetben a magyar „kvóta” részének számított.²¹ Beszervezése során azzal kívánták meggyőzni, hogy hazájára, a magyar „népre” tett eskü magasabb rendű, mint a világszervezethez fűződő, hivatalos lojalitás. Tatár a megbeszélést a világszervezet épületétől távol folytatta a jelölttel, míg az „Arany János” fedőnevű Rác Pál²² az üvegpalotában elegyedett szóba Hámmorival. A terv azonban meghiúsult, „Bertalan” óvatoss volt, és tapasztalt; később pedig a forradalom nyomán lezajló ENSZ-vizsgálat egyik kulcsfigurájává vált.

A budapesti „központ” hasonló szándékkal közelítette meg a többi magyar származású ENSZ-alkalmazottat, így a világszervezet látogatói számára fenn-

17 Uo. Az UN vagy az UNO a világszervezet angol nevének rövidítésére utal, amit sokáig használtak (United Nations Organization).

18 ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII és ÁBTL: 3.2.6. OL-11/I.

19 Az osztályt vezető Rodziankót kereste fel. ÁBTL: 3.2.6. OL-011/II.

20 Hámmori László (1915–1961) az Egyesült Államokban élő, magyar származású ENSZ-alkalmazott, a később létrejövő különbizottság munkatársa.

21 Hámmorival Rác Pál foglalkozott. ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII. A dokumentumok szerint Hámmorinak nagybátyja volt legközelebbi Magyarországon élő hozzátartozója. Az egyes nemzetek kvóták szerint tölthettek be állásokat a világszervezet apparátusában.

22 Rác Pál (1928–1986) hírszerző tiszt (BM III/I) 1952–1957 között főhadnagy, külügyi alkalmazott, később vezérőrnagy, majd évek múlva a magyar ENSZ-küldöttség vezetője (1980–1986). Az egyik akta szerint a „központ” róla is gyűjtött kompromittáló anyagot. ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII. Az idézőjelbe tett nevek itt és a továbbiakban fedőnevekre utalnak.

tartott ajándékboltban dolgozó, csinos, fiatal, hat nyelven beszélő magyar származású nőt is. Az ávósok keresztségében a „Csikós” fedőnevet kapta, ideálisnak tartották „összekötő ügynöki” feladatokra, hiszen feltűnés nélkül létesíthetett kapcsolatot mind a világszervezetben dolgozó diplomatákkal, mind a kívülről érkező látogatókkal. Feltételezték, hogy sokat tud a biztonsági intézkedésekről, valamint a titkosszolgák érdeklődését kiváltó „belső karhatalom” mibenlétéről.²³ „Csikós” esetében a zsarolási potenciált otthon élő anyja jelentette, az idős hölgy kiutazásának ígérete ellenállhatatlan lehetett – legalábbis azt remélték. „Csikós” azonban nemcsak csinos volt, de óvatos is, és hamar gyanút fogott. Feltehetően tudta, kikkel áll szemben, ha egyszer útlevelet kínálhatnak anyja számára, így két hírszerzői látogatás között nyomtalanul eltűnt, címet és telefonszámot sem hagyva maga után.

A fáradhatatlan ügynökök ezt követően a pályakezdő Héderváry Klárára²⁴ vetették ki hálójukat. Az egyetemet végzett, több nyelven beszélő, tehetséges nő a titkosszolgák értesülése szerint a „zsidóüldözések alkalmával (kb. 1939-ben) menekült ki”, vagyis származásáról olyan információval is rendelkeztek, amivel az arisztokrata viselkedésű, nemesi rangjára büszke, magára Claire de Héderváry néven utaló „igen csinos és rendkívül okos” nőről kevesen.²⁵ A beszervezésre kiszemelt ENSZ-alkalmazott ugyancsak döntő szerepet játszott a magyar ügyben. Egészen 1962-ig dolgozott a különbizottsággal, majd a különmegbízottakkal, és több kísérlet ellenére őt sem tudták behálózni a New Yorkba telepített ávósok, illetve az általuk hírszerzési feladatok elvégzésére kényszerített magyar ENSZ-munkatársak.

A teljes jogú magyar tagság esélye az 1950-es évek első felében olykor elérhetőbbnek, máskor távolibbnak tűnt – az ávósok türelmetlenek voltak, és 1954-ben igen élesen bírálták a Külügyminisztériumot:²⁶ „[A] delegáció kérdé-

23 „Tamás” ügynök jelent a nőről, feltehetően ő környékezte meg. ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII.

24 Héderváry Klára (1920–2020) Budapesten született, de igen hamar külföldre került (Belgiumba), felsőbb tanulmányait Amerikában végezte, majd az ENSZ-nél helyezkedett el, ahol jelentős pályát futott be.

25 ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII. Budapesten azt is tudták, hogy „apja liberális párti képviselő volt” (Héderváry Lehel függetlenségi párti képviselő), aki Károlyi Mihály köréhez tartozott. Azt is feljegyezték róla, hogy Héderváry „nem viseltetik ellenséges érzülettel” Magyarország iránt. ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/XII. Lásd: az ÁBTL 3.2.5 0-8-079 objektum dossziéját. „Roger” titkosügynök információi nyomán éveken át zajlott Héderváry Klára „operatív felderítése”, majd „Titkár”, illetve „Alary” fedőnéven megkezdtek „feldolgozását”. A kísérlet kudarcot vallott. ÁBTL: 3.2.4. K-482.

26 1954-ben Nagy Imre kérte Magyarország felvételét az ENSZ-be (fontos mozzanat, hogy a delegációban Losonczy Géza, Gimes Miklós és Vásárhelyi Miklós is szerepelt volna, bár csak újságírókként). Lásd: Horváth Imre előterjesztését a Politikai Bizottsághoz, 1956.

sében igen súlyos hibát követett el a Külügyminisztérium ... A rezidentúra számára állandó jellegű tartózkodás New Yorkban a munka teljesen másirányú megszervezését tette volna lehetővé.”²⁷ De hát New Yorkban sem a diplomáciának volt döntő szava a csatlakozás kérdésében, hanem a nagyhatalmi alkudozásoknak, amelyek ekkor még sikertelenek voltak, a csatlakozás esélye rendre szertefoszlott. Ugyanakkor a „hivatalos munka végzésének ürügyével” – írták a rezidentúra 1955-ös munkatervi javaslatában – „két-három hetenként rendszeresen átmenni New Yorkba ügynökhelyzet tanulmányozása és megfelelő találkozási hely kiválasztása végett”, vagyis elő kellett készíteni a terepet a reménybeli csatlakozás számára. Így „két darab tárgyi postaláda” és két darab „jelzőhely” megválasztása és kipróbálása volt fontos, ezek mind a sikeres működés feltételei voltak.²⁸

A komoly diplomáciai és még komolyabb titkosszolgálati előkészületek ellenére még 1955 októberében sem látta biztosítottak Rácz Pál államvédelmi (áv.) főhadnagy a Magyar Népköztársaság felvételét a világszervezetbe. A kölcsönös nagyhatalmi zsarolások és engedmények bizonytalan kimenetele miatt a legutolsó pillanatig kétséges maradt azoknak az országoknak a felvétele, amelyekhez kölcsönösen ragaszkodtak egyfelől az amerikai, másfelől a szovjet politikusok, hiszen a tagországok révén a Közgyűlés összetételéről, így pedig a megszerezhető szavazatokról volt szó. A lassan mégis elérkező, történelmi jelentőségű pillanathoz azonban hozzátartozott némi drámai vita a Közgyűlés ülésén, időhúzás, szünet elrendelése, újabb kulisszák mögötti alkudozás. Így bizonytalan volt, hogy tíz évvel az első folyamodást követően Magyarország tagja lehet-e a világszervezetnek. Az eseményeket a helyszínen követő Rácz Pál az éjszaka egyik pontján megalékelte a huzavonát, és hazament aludni. A végül beköszöntő történelmi fordulóponton, amikor tehát az ENSZ tagjai közé fogadta a Magyar Népköztársaságot, egyetlen magyar sem volt az ülésteremben, az álmos titkosszolgá ekkor már szállásán húzta a lóbórt. Másnap a magyarországi lapok

szeptember 11. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban MNL OL): XIX-J-1-j. 55. doboz, KÜM/ 26h. Az elfogadott kérelmet Hegedűs András miniszterelnök és Boldoczki János külügyminiszter nyújtotta be az ENSZ-nek. Lásd az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumának hivatalos iratai között: National Archives and Records Administration (Maryland, USA, a továbbiakban NARA): 310.2/4-3055.

27 ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/XII.

28 Mindez az 1955. február 23-i munkatervi javaslatban szerepelt (vagyis Magyarország tagfelvétele előtt). ÁBTL: 3.2.6. OL-011/V/B. A „tárgyi postaláda” a személytelen összeköttetés eszköze, titkos hely, amely alkalmas arra, hogy üzeneteket, jelentéseket, utasításokat vagy akár eszközöket is elhelyezzenek benne. A „jelzőhely” egy kiválasztott mű- vagy tereptárgy, amely alkalmas arra, hogy értesítést vagy veszélyre utaló jelet helyezzenek el benne, rajta vagy alatta.

szalagcímben hozták²⁹ az ekkor ismét megerősödő Rákosi Mátyás külpolitikájának sikeréről szóló hírt, az álomszuszek „Arany Jánosnak” pedig igazoló jelentést kellett írnia mulasztásáról.³⁰

Hollai Imre³¹ ávos őrnagy lett a rezidentúra vezetője, amely a washingtoni központ nagyobbik részét magában foglalta, így költözött New Yorkba Markotán István áv. alezredes, Rácz Pál áv. főhadnagy, Torda Endre áv. százados hírszerző tiszt, továbbá egy elhárító tiszt, akit a budapesti központ „a magyar ENSZ delegáció mellett létesített titkárságra”³² vezényelt. A hírszerző munka végzésével „párhuzamosan” szervezték meg az „állandó ENSZ irodát”, hogy ennek „fedése alatt” dolgozzanak. Vagyis az évtizedes magyar álom valóra válásánál többségben voltak az ávosok, és ez nyilvánvalóan meghatározta a magyar delegáció karakterét, mentalitását és jellegét, messze túl a hidegháború évtizedein, mintegy hagyományt teremtve diplomácia és hírszerzés cserebomlásából.

Hollai Imrét később az ENSZ Közgyűlésének elnökévé választották – nem személyes adottságai, hanem az intézményi rotáció, továbbá szovjet nyomás eredményeként –, képe a mai napig a világszervezet folyosóján látható, a többi közgyűlési elnök társaságában. A műszerész végzettségű – és utána gyorstalpalót megjárt – titkosszolga a BM II/3. osztályán kezdte pályáját 1955 szeptemberében. Hárs István javaslatára Piros László belügyminiszter őrnagynak nevezte ki, titoktartási nyilatkozata ugyaninnen datálódik.³³ Szerepe az 1956-os forradalom nyomán vált jelentőssé, amikor Kós Péter hazahívása nyomán ő instruálta a táviratilag kinevezett magyar ENSZ-delegátust, Szabó Jánost.

A magyar ENSZ-delegáció másik vezető rangú ávosa, Rácz Pál már az 1940-es évek legvégén kapcsolatba került az ENSZ különféle bizottságaival, amikor genfi attaséként európai szervezetekkel létesített kapcsolatot.³⁴ Államvédelmi pályája 1950-ben kezdődött, 1952-ben már „SZT” (szigorúan titkos)

29 Lásd a *Szabad Nép* 1955. december 16-ai számát. A magyar ENSZ-tagságot külpolitikai győzelemként ünneplő propagandáról ír az Egyesült Államok Külügyminisztériumának címzett jelentésében Charles Eustis Bohlen, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete 1955. december 16-án: NARA: 310.2/12-1755 és Christian Magelssen Ravndal budapesti követ december 21-én: NARA: 310.2/12-2155.

30 1955. december 16-i levélben, ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII.

31 Hollai Imre (1925–2017) műszerész, majd diplomata és hírszerző tiszt, ebben az időszakban őrnagy, diplomáciai „fedésben”. 1960-ban szerelt le, ezt követően az MSZMP Külügyi Osztályát vezette, 1974-től 1980-ig ENSZ-képviselő volt, majd 1982–1983-ban az ENSZ Közgyűlés elnöke. Részletesen lásd Somlai Katalin tanulmányát a kötetben.

32 A dokumentumon szerepel, hogy látta Rajnai [Sándor] alezredes, és fordításra utaló jelzés is szerepel az iraton (nyilván oroszra). ÁBTL: 3.2.6. OL-011/II.

33 Hollai Imre dossziéja, ÁBTL: 2.8.2.1-91.

34 Rácz Pál dossziéja ÁBTL 2.8.1.-6528, továbbá ÁBTL 3.2.5. O-8-79.

állományban volt, és „hálózatot tartott” – vagyis további ügynökök tartoztak hozzá. Rövid belgrádi intermezzo után 1955-ben került Washingtonba. Ő is részt vett az ENSZ-csatlakozás előkészítésében, szoros szovjet kapcsolatai a forradalom alatt döntő jelentőségűek voltak, mert első kézből kapott információkat és utasításokat Moszkvából, de a rezidentúráról az ő útja nem a Közgyűlés pulpitusára vezetett, hanem egy időre haza – ugyanis 1957-ben³⁵ *persona non grata*ként kiutasították az Egyesült Államokból, miután az amerikai hatóságok a diplomáciai státusszal nem összeegyeztethető tevékenységére lettek figyelmesek. Karrierje Magyarországon ívelt tovább, 1970-re már vezérezredes lett, és a magyar ENSZ-küldöttséggel vissza-visszatérhetett az Egyesült Államokba, egykori kiutasítása színterére.

Rajnai Sándor³⁶ – Nagy Imréék későbbi elrablója, a moszkvai Dzszerzsinszkij Állambiztonsági Főiskola egykori hallgatója – a Belügyminisztérium Hírszerzési Osztály vezetőjeként már 1956 márciusában megállapította, hogy „az ENSZ fedése alatt működő hírszerző tisztek lényegesen nagyobb mozgási lehetőséggel rendelkeznek”, mint a diplomaták,³⁷ így végül tizenegy főre bővült az Észak-Amerikát (Kanadát és Mexikót is) egységesen átfogó hírszerző központ. A „New York-i objektum megszervezése” során „a rezidentúra számára a [UN] titkárságnak, mint legális bázisnak a biztosítása jelentené a legfontosabb szervezeti alapot” – állapították meg. Így a rezidens mellett három-négy operatív beosztott és egy diplomáciai ranggal rendelkező titkos munkatárs dolgozott. A gépkocsivezető, az altisztek, az elhárító és a rejtjelező a biztonság garantálására nélkülözhetetlennek bizonyult, s külön figyelmet fordítottak az épület kiválasztására, berendezésére, őrzésére is. A „rezidens elvtárs” tanácsadói rangban volt az ENSZ-képviselő, a határozatok szerint a többi titkos munkatárs rangja sem lehetett alacsonyabb másodtitkárnál.³⁸ A rezidentúra tagjai nem tudtak egymás munkájáról, feladatairól, kölcsönösen megfigyelték egymást, ugyanakkor elővi-

35 1957. májusi kiutasításáról lásd: ÁBTL: 2.8.1-6528. Mindezek hátterében egy feltehetően dezertált volt államvédelmi tiszt, Czirok András áv. százados információi is szerepet játszhattak, akinek rejtélyes történetét Palasik Mária dolgozta fel: Palasik 2014.

36 Rajnai Sándor (1922–1994) magas rangú államvédelmi tiszt, szoros szovjet kapcsolatokkal. A törvénytelen ségек elkövetése miatt még szolgálati idejében megrótták. Részt vett a forradalom vezetőinek felkutatásában és letartóztatásában, majd a bosszúállásban. Később titkosszolgálati, majd diplomáciai pályára lépett.

37 ÁBTL: 3.2.6. OL-011/II.

38 ÁBTL: 3.2.6. OL-011/II. 1956 júliusára már készen van a szervezet: az állandó képviselő helyettese Lévai, a másodtitkár Víg, aki „Arannyal” együtt a delegáció tagja, a konzul helyettes „Solymár,” a kulturális attasé Kékesi, a State Departmenttel pedig „Tamás” tartja a kapcsolatot. Lásd: „A rezidentúra tagjainak hivatali helyzete és munkája.” ÁBTL: 3.2.6. OL-08-011/VIII.

gyázatosak is voltak a dekonspirációs veszély miatt, így például „Solymár” a washingtoni ügyvivővel kapcsolatosan fejezte ki aggályait, hogy azonosíthatják mint ügynököt: „Zádor elvtársat, mint titkos munkatársat 1951–52-ben személyesen tartottam.”³⁹

Ennél is jelentősebb esély volt a magyar titkosszolgálat számára „az ENSZ melletti apparátus feltöltése”, hiszen minden új tagállam alkalmazottakat küldhetett a világszervezet különféle részlegeibe, s az ávósok rövidesen örömmel jelentették, hogy „van lehetőség az ENSZ Titkárságra bejutni”.⁴⁰ Egyenesen úgy fogalmaztak, hogy „az ENSZ titkárság kérésére egy titkos munkatársat kell küldenünk az ENSZ apparátusába”, mintha a hírszerzőtiszte telepítése Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkár igényére történne.⁴¹ Túl azon, hogy a titkárságnál futottak össze a világszervezet ügyei, ott készítették elő a döntéseket, írták a jelentéseket, és hozzájuk érkeztek a tagállamoktól a legkülönbözőbb üzenetek, az oda helyezett ávós egyben „széles körű” és „ellenőrizhetetlen” kapcsolatokat is létesíthetett kollégáival, akik közül nyilván sokan jóhiszeműek, ha nem éppen naivak voltak. Ugyanakkor utasítása szerint együttműködött az „Állandó Delegációban elhelyezett rezidentúrával”,⁴² noha a nemzetközi alkalmazottak az ENSZ Alapokmánya szerint függetlenek voltak a nemzeti delegációktól.

Hogy az 1956-os forradalom során és nyomán milyen fontos szerepet játszottak a New Yorkba telepített ávósok, még további kutatómunkát igényel. Hiszen Kós Péter, a magyarországi forradalmi sajtóban „hazaárulónak”⁴³ nevezett ENSZ-delegátus hazahívása nyomán – aki Nagy Imre utasítására nyilvánította belügynek a magyarországi eseményeket – a delegáció második embere, Szabó János vette át a misszió vezetését. Aki pedig „Székely Bertalan” fedőnéven a magyar titkosszolgálat embere volt, és Nagy Imre nyilvánvalóan nem tudta, hogy első titkárrá történő előléptetése során, 1956. november 1-én egy ügynököt⁴⁴ hozott stratégiai helyzetbe. Alkatánál fogva volt alkalmatlan Szabó bármiféle jelentősebb szerepre: jellemzésében „szerény, visszahúzódo természetű, szűkszavú” embernek írták le, aki mindössze 1956 augusztusától volt az ENSZ-dele-

39 ÁBTL: 3.2.6. OL-08-011/VIII.

40 Egyebek mellett felterjesztették Budapestre az álláspályázatok. ÁBTL: 3.2.6. OL-08-011/VIII.

41 ÁBTL: 3.2.6. OL-011/II.

42 ÁBTL: 3.2.6. OL-08-011/VIII. Feltehetően a New York-i rezidentúra különálló egysége lehetett.

43 Kós Péter a Biztonsági Tanács ülésén nevezte belügynek a forradalmat, illetve az első szovjet intervenciót, ma már tudható, hogy Nagy Imre szovjet kérésre – a békés megegyezés reményében, annak feltételeként – utasította a delegátust erre a nyilatkozattételre. Békés 2006, 70–71.

44 „Székely Bertalanról” lásd: ÁBTL: 3.2.4. K-1360/I.

gáció tagja. Operatív titkosszolgálati tevékenységét a budapesti központban nem becsülték sokra, és eredményt sem ért el – írták róla később.⁴⁵ De hát ebben tévedett az ávó, mert „Székely Bertalan” szabotázsja és zavarkeltése az ENSZ-ben, éppen a legfontosabb napokban, sikeres volt, alamuszi és aljas munkálkodásával – halogatásával, Nagy Imre táviratának felemás továbbításával, a nemzetközi közösség félrevezetésével – jóval többet ártott a forradalom ügyének, mint a hivatalos táviratot felolvasó Kós. Ráadásul legitimitásához sem férhetett kétség, ennek pedig a későbbiekben lett jelentősége. 1957-ben Szabót kitüntették a „Szocialista Munkáért” érdemrenddel, a hála tehát nem maradt el, csupán a történeti emlékezetből hullott ki, feltehetően saját szándékai szerint is.

A magyarországi forradalom eseményei nehezen voltak követhetők New Yorkból, és annak igénye, hogy Budapestről jöjjön végre valaki, már korábban felmerült az amerikai delegációban.⁴⁶ Szabó mindezt úgy fogalmazta meg, hogy küldjön ide Nagy Imre egy „fasisztát”, hogy felolvassa a miniszterelnök táviratát Magyarország semlegességéről és a Varsói Szerződésből való kilépésről.⁴⁷ És ez igen pontosan utal hírforrására: ekkoriban csak a szovjetek tekintették a magyar szabadságküzdelmet náci puccsnak, és ezek szerint a magyar ENSZ-képviselő is ezt a szemléletet osztotta.

Az állambiztonsági iratokból pontosan rekonstruálható, hogy Szabót Rácz Pál „tartotta”, a kritikus napokban tehát felvette vele az „operatív kapcsolatot”, így a diplomata titkosszolgálati felettése utasítására tagadta meg Nagy Imre nyilatkozatának felolvasását. Értelemszerűen akkor nem a budapesti külügytől kapott instrukciókat, hanem Rácz Páltól és Hollai Imrétől. Noha „Hollai elvtárs hírszerzői beosztásáról »Székelynek« konkrétan nem volt tudomása, a felmerült tanácsokat és utasításokat ellenvetés nélkül végrehajtotta a legnehezebb időkben is”⁴⁸ – írták róla később. És míg a forradalom idején „Hollai és Rácz elvtársaknak vissza kellett húzódnium... Székely egyedül maradt, minden központi irányítás nélkül”⁴⁹ – rekonstruálta a döntő napok eseményeit egy 1957-es jelen-

45 Az 1961. november 21-i jelentésben szerepel az elmarasztaló értékelés. ÁBTL: 3.2.4. K-1360/I.

46 Lodge delegátust idézték ebben az értelemben az ausztrálok. A Magyarországgal foglalkozó dokumentumokat lásd az Ausztrál Nemzeti Levéltár iratai között: National Archives of Australia (Canberra, a továbbiakban: NAA): A 1209 1957/5279. Az amerikai ENSZ-misszió 1956. október 29-i távirata szerint: „Kos said... special envoy being sent from Budapest to present latest views.” NARA: 764.00/10-2956.

47 Lásd: ÁBTL 3.2.4. K-1360/I.

48 ÁBTL: 3.2.4. K-1360/I.

49 1961-ben készült jelentés „Székely Bertalan fedőnevű leszakadt titkosmunkatárs ügyében,” amelyben idézik Hollai 1957. március 11-én a Külügyminisztériumban tartott beszámolóját. ÁBTL: 3.2.4. K-1360/I.

tés, jól érzékeltette, hogy a „központ” egyértelműen az ávó volt és maradt, nem a Parlament és nem is a Külügyminisztérium. Csakhogy a forradalom idején teljesen dezorientálódott államvédelem és a lebukott rezidensek mögött ott volt a valóságos erőcentrum, amiről a későbbi jelentés ugyancsak pontosan fogalmaz: „Hollai elvtárs ezidőben többször felkereste a szovjet állandó ENSZ-missziót, ahol a szovjet elvtársak tájékoztatást adtak az itthoni eseményekről, valamint a várható fejleményekről.”⁵⁰ Ezek szerint a New York-i szovjet ENSZ-delegátusok többet tudtak, mint Kádár és miniszterei, az előbbi ugyanis ezekben a napokban Moszkvában leckéztették történelemből, az utóbbiak pedig bujkáltak a forradalmárok elől, többen közülük a tököli szovjet támaszponton. Hollai emlékei szerint „állandóan beszéltünk vele [Szabóval], és végrehajtotta azokat az utasításokat, amelyeket a magyar állásponttal kapcsolatosan közösen kialakítottunk. ... Csak annyit kért, ne hagyjuk őt cserben, ha valami történik...”⁵¹

A „magyar” álláspont tehát a két ávós tiszt és a szerény Szabó konszenzusa volt, a szovjet elvtársak utasításai nyomán. És bár egy visszaemlékezés szerint ez a konszenzus nem volt mentes némi bizalmatlanságtól,⁵² a dokumentumok mindezt nem támasztották alá, Szabó feltehetően önszántából játszotta el a rá osztott szerepet.⁵³

Minden bizonnyal ez volt a legnagyobb siker, amit az ávósok az üvegpalotában elértek – legalábbis tudomásunk szerint, amit természetesen további történeti kutatások felülírhatnak. Hiszen éppen az 1956-os forradalmat követő, a világszervezetben „magyar ügynek” nevezett események vizsgálata során merült fel az ENSZ Közgyűlése által 1957 januárjában létrehozott, öttagú különbizottság munkatársában, a dán származású Povl Bang-Jensenben, hogy a kommunista titkosszolgálatok talán az ENSZ vezetésének legfelsőbb szintjéig is el-

50 ÁBTL: 3.2.4. K-1360/I.

51 ÁBTL 3.2.4. K-1360/I

52 Radványi János visszaemlékezései szerint Szabó karrierdiplomataként kezdte, és mindent végrehajtott, amit a szovjetek kértek tőle, de ennek okát egy sajátos „házi őrizetben” látta Radványi, aki szerint mindenhova két titkos ügynök kíséerte, s ők egy percre sem hagyták egyedül. Vagyis a szovjetek nem bíztak benne, és Szabó jól tudta, hogy a legkisebb engedetlenség fizikai megsemmisítéséhez vezethet. Radványi 1972, 14–15.

53 A bizalom a későbbiekben a külügyi apparátus és a hírszerzés között is megromlott, Horváth Imre külügyminiszter 1956. november 13-án vezette a magyar delegációt az ENSZ közgyűlésen, majd utasítást adott, hogy a washingtoni követségen dolgozó volt „ÁVH-s beosztottak”, akiknek nevét nyílt táviratban is felsorolta, induljanak haza. A New Yorkba telepített magyar hírszerző rezidens felvette a kapcsolatot a szovjetekkel, amiért viszont Horváth felelősségre vonta őt. ÁBTL 1.6. BM II/3. Osztály, 7/2-256/1957. 1957. március 26-i jelentés az MNK külképviseleti intézményeinél tapasztalt eseményekről. 6–7. Köszönöm Palasik Máriának, hogy felhívta erre figyelmemet.

érnek, és képesek befolyásolni a titkárság vagy éppen a főtitkár döntéseit. Forrása pedig azoknak a – szovjet blokkból való – diplomatáknak az információja volt, akik konkrét neveket és adatokat is közöltek, de biztonságuk érdekében azt kérték, hogy Bang-Jensen ezt csak a legmagasabb szinten ossza meg amerikai politikusokkal, mert a keleti titkosszolgálatok „infiltrációja” meglepően magas szinteket ért el. Mivel erre nem volt módja, és az amerikai ENSZ-diplomaták sem bizonyultak partnereknek ebben a – később a világszervezet legmagasabb szintjéig is eljutó – konfliktusban, Bang-Jensen nemcsak magára maradt, de konstruált perekre emlékeztető módszerrel távolították el az ENSZ-ből, és amikor küzdelmét ekkor sem adta fel, holtan találták a New Yorktól nem messze fekvő Long Islanden. Halálának körülményei ellentmondásosak voltak, a rendőrségi vizsgálat felületesen és sietve az öngyilkosság következtetését vonta le, az FBI nyomozását Washingtonból állították le, és amikor az amerikai szenátus vizsgálóbizottsága létrejött 1960-ban, a nyomokat végleg eltüntették.⁵⁴

Az ávósok és moszkvai gazdáik – megváltozott néven, változó történelmi körülmények között, de változatlan célokkal – tovább dolgozhattak az üvegpalotában, leleplezésük lehetőségének olykor maga a világszervezet vette elejét. Sovány vigasz, hogy a nyugati hatalmak is éltek ezzel az eséllyel, hiszen az Alapokmányban mégsem erről volt szó, és ez az intézményesült cinizmus nyilván hozzájárult a világszervezet morális eróziójához.

Levéltárak

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL, Budapest)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL, Budapest)

National Archives and Records Administration (NARA, Washington D.C.)

National Archives of Australia (NAA, Canberra)

United Nations Archives and Records Management Section (UNARMS, New York)

Felhasznált irodalom

Baráth–Gecsényi 2015

Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990. Szerk. Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos. Budapest, MTA BTK, 2015.

Békés 2006

Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában.* Budapest, 1956-os Intézet, 2006.

54 Minderről bővebben: Nagy 2005 és Nagy 2020.

Gyarmati–Palasik 2013

Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban – az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Budapest, L'Harmattan, 2013.

Nagy 2005

Nagy András: *A Bang-Jensen ügy*. Budapest, Magvető, 2005.

Nagy 2020

Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy” és az ENSZ – 1956–1963*. Budapest–Kőszeg, Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, 2020.

Pál 2025

Pál István: *New York – Washington – London*. Budapest, Gondolat, 2025.

Palasik 2011

Palasik Mária: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya 1956–1962. *Betekintő* 5. évf. (2011) 2. sz.

Palasik 2014

Palasik Mária: Menekült vagy dezertált? Egy államvédelmi százados rejtélyes eltűnése. *Betekintő* 8. évf. (2014) 2. sz.

Radványi 1972

Radványi, János: *Hungary and the Superpowers*. Stanford, Hoover Institution – Stanford University Press, 1972.

Shevchenko 1985

Shevchenko, Arkady: *Breaking with Moscow*. New York, Knopf, 1985.

Tóth 2011

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. *Betekintő* 5. évf. (2011) 2. sz.